

האיסור ההלכתי על עבודת האדמה בירושלים

הקדמה
הטעמים לאיסור עבודת האדמה בירושלים
נטיעות שהותרו בירושלים
תוקפו של האיסור לעבד אדמות בירושלים לאחר חורבן הבית
עמדת מייסדי שכונת מאה שערים ותוקף האיסור בימינו
סיכום

הקדמה

בסוף הפרק השביעי של מסכת בבא קמא מונה התלמוד הבבלי עשר תקנות שנאמרו בהקשרה של ירושלים בתקופת דוד ושלמה, עת העיר נקבעה למקום בית המקדש¹:

אין הבית חלוט בה, ואינה מביאה עגלה ערופה, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מטמאה בנגעים, ואין מוציאים בה זיזין וגזזטראות, ואין עושים בה אשפתות, ואין עושים בה כבשונות, ואין עושין בה גנות ופרדסות חוץ מגנות² וורדין שהיו מימות נביאים הראשונים, ואין מגדלים בה תרנגולין, ואין מלינין בה את המת³.

בשינויים מסוימים מופיעים הדברים בתוספתא למסכת נגעים⁴ ובאבות דרבי נתן⁵. בהקשר לאיסור לעבד קרקע בירושלים כותבת התוספתא:

ואינה ניטעת ונזרעת ונחרשת, ואין מקימין בה אשפתות, חוץ מגינת ורדין שהיה שם מימות הנביאים הראשונים.

ואילו באבות דרבי נתן נכתב באותו עניין:

ואין נוטעים בה נטיעות, ואין עושים בה גנות ופרדסין, חוץ מגינת ורדין שהיו שם מימות נביאים הראשונים.

הרמב"ם הרחיב את איסור עבודת האדמה בירושלים גם על זריעות, ואף על חרישה הנעשית ללא נטיעה או זריעה. כן אסר הרמב"ם את קיום הנטיעות בירושלים:

1 ר"י הכהן, עזרת כהנים, חלק ראשון, על מסכת מידות (דפו"ר תרע"ג) עמ' סו.

2 לפי גירסת רש"י צריך להיות גינת ביחיד.

3 בבא קמא, פרק שביעי, פב, ב.

4 תוספתא נגעים ו, ב.

5 אבות דרבי נתן פרק לה.

אין נוטעין בה גנות ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת, שמא תסרח. ואין מקיימים בה אילנות, חוץ מגינת ורדים שהייתה שם מימות נביאים הראשונים.⁶

עולה אפוא שבזמן שבית המקדש חל איסור מוחלט על כל סוגי עבודת האדמה בירושלים, ללא קשר להיקף העבודה החקלאית והגורם המעבד - יהודי או גוי.⁷ לדעת אחד המפרשים המאוחרים בשעת תיקון התקנות בימי דוד ושלמה נעקרו כל האילנות והזריעות שכבר היו, ותיקנו שלא יינטעו עוד אילנות חדשים בעיר מעתה והלאה.⁸

איסור עבודת האדמה בירושלים, כמו גם שורת איסורים אחרים שהונהגו בעיר ונסקרו לעיל, מקורו בקדושתה של העיר ובכורתה בהשוואה לכל עיר אחרת בארץ ישראל ובכלל כך ערים מוקפות חומה. בירושלים נמצא בית המקדש ובמרחב העירוני שבתוך החומה ניתן היה לאכול קודשים קלים, נטע רבעי ומעשר שני. בערים אחרות בארץ ישראל הדבר לא התאפשר.⁹ במאמר זה ננסה להבין את הטעמים לאיסור עבודת האדמה בירושלים, לעמוד על גדרי האיסור והיוצאים מהכלל, ולבחון את עמדת פוסקי ההלכה לדורותיהם ביחס לתקפות האיסור לאחר חורבן בית המקדש ובימינו.¹⁰

6 הלכות בית הבחירה ז, יד.

7 עזרת כהנים (לעיל הע' 1) עמ' סו-סז.

8 שם עמ' סו. בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרלג כתב שאף אם נטעו נכרים את האילנות או שנמצאו נטועים שם מלפנים אין מקיימים אותם. וכן ראו בדברי ר"י גרשוני "בעניין ירושלים לא נתחלקה לשבטים - עשר קדושות", בספר הזיכרון 'בשמן רענן' לרבי שלום נתן רענן קוק, חלק שני, ירושלים תשנ"א. עמ' שפח; ר"פ זביחי, שאלות ותשובות עטרת פז, ירושלים תשס"ח, עמ' תפז; אוצר ירושלים והמקדש, מתוך ערכי האנציקלופדיה התלמודית, ירושלים תשע"ג, עמ' 47; רמ"ג שפירא, ספר הר הקדוש על ספר פאת השולחן - הלכות ירושלים והמקדש בזמן הזה, ירושלים תשנ"ב, עמ' קלב; הערות הגר"ש אלישיב על מסכת שבת, ירושלים תשע"ד, על דף סג, עמ' תט.

9 הלכות בית הבחירה ז, יב-טו; ספר כפתור ופרח לרבינו אשתורי הפרחי, מהדורת המכון ללימודי מצוות הארץ, ירושלים תשס"ד, עמ' רצב; ר"פ זביחי שם עמ' תפז-תפח; ר"פ זביחי, ספר מזהב ומפז, ירושלים תשס"ג, עמ' רלו; ר"צ אדלר, ספר על פי התורה, ירושלים תשס"ב, עמ' קט-קיב; משנה כלים א, ו-ח.

10 בכתבת המאמר הסתייעתי בעבודות קודמות שנכתבו בנושא, ובהם מאמרו של הרב מנחם סליי "נטיעה ושתילה בירושלים שבין החומות בזמן הזה", נועם, שנתון לבירור בעיות בהלכה, ירושלים תשל"ט, עמ' קסו-קעח; של הרב בנימין אדלר, "אם מותר לנטוע גנים ואילנות בירושלים בזמן הזה", קול תורה, שנה לח, כסלו-טבת תשכ"ז, חוברת ג-ג, עמ' טז-יט; של ד"ר אריה קימלמן, "דיני ירושלים וערים אחרות בארץ", 'המעין' תמוז תשכ"ט [ט, ד] עמ' 31-15; של רבי אליהו פרדס, "נטיעה בירושלים בזמן הזה", נועם, שנתון לבירור בעיות בהלכה, ספר אחד-עשר, ירושלים תשכ"ח, עמ' ז-יד; ועוד.

הטעמים לאיסור עבודת האדמה בירושלים

שורה של טעמים מוזכרים בהלכה לאיסור עבודת האדמה בירושלים. הראשון נכתב בתלמוד עצמו, בשעה שהוא מונה את התקנות שנאמרו ביחס לירושלים. התלמוד מסתפק במילה אחת: "סירחא". רש"י גורס "סירחון", ונותן שני הסברים למושג זה: האחד - העשבים הרעים הגדלים בסמוך לנטיעות או הזריעות, שכשהם נעקרים ונזרקים הם מפיצים ריח רע. הסבר שני - הזבלים הנדרשים לטיוב הקרקע מפיצים סירחון בעיר¹¹. הרדב"ז בתשובותיו מאמץ את הסברו הראשון של רש"י, וכותב כך:

ואין נוטעין בה גנות ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת, הטעם הוא שמא מסרח ויקוצו עולי רגלים וכל הבאים אליה [לירושלים] מכול קצווי ארץ מפני ריח רע¹².

יש מי שהסביר את רש"י כך:

לחות הזרעים והאילנות גורמת לסירחון, כי בגנות מצויין עשבים רעים הגדלין שם וזורקן בחוץ ומרבין סרחון. ועוד דרך גנות לזבלן בזבל, ובזבל איכא סרחון¹³.

בעקבות הרדב"ז מפרשים מסבירים שהסירחון גורם לצער העוברים ושבים, ולא ראוי "שיצטער בה שום איש, ובפרט באי אליה עם קורבנות או להשתחוות בבית המקדש או לשאלה דברי תורה ללשכת הגזית שהם עוסקי מצוה, ומה גם כי היא נקראת 'מכלל יופי' (תהילים ג, ב) ו'משוש כל הארץ'" (תהילים מח, ב)¹⁴. בסופו של דבר הסירחון יגרום לכך שהיהודים ימנעו מלעלות לירושלים¹⁵.

אולם אין בהסברו של רש"י והבאים בעקבותיו תשובה לשאלה מדוע נאסרה גם חרישה בלבד¹⁶. כך גם הנזקים המובאים על ידי רש"י נכונים ביחס לכל מקרה של שימוש חקלאי בקרקע במרחב העירוני, ומשום כך דומה כי היה על חז"ל ליצור

11 בבא קמא פב, ב; הרב פרופ' נחום רקובר, "הגנת הסביבה", מחשבת, עיונים בשאלות השקפה והלכה אקטואליות. חשוון-כסלו תשל"ג, עמ' 9; ר"א שטסמן, ספר עץ השדה, דיני בל תשחית, קציצת אילנות וביזוי אוכלין, ירושלים תשע"ז, עמ' קנג-קסב.

12 שו"ת הרדב"ז.

13 עזרת כהנים (הנ"ל הע' 1) עמ' סו-סז.

14 על כך ע' בעזרת כהנים שם עמ' סח. וכן במאמר הרב גרשוני הנ"ל עמ' שפח; בספרו של הרב זביחי הנ"ל עמ' תפז-תפח; ובספרו של ר"א שטסמן עמ' קנה, משם הציטוט.

15 רא"פ פרדס, "נטיעה בירושלים בזמן הזה", נועם, שנתון לביורר בעיות בהלכה, ספר אחד עשר, ירושלים תשכ"ח, עמ' יג-יד; הרב סליי הנ"ל עמ' קעד.

16 וייתכן על פי עזרת כהנים הנ"ל עמ' סז-סז שהחרישה גורמת להוצאת העשבים והפצת הריח הרע.

סייגים על עבודת אדמה במרחב היישובי בכלל, ולא רק בירושלים. עוד יש לשאול על הסברי רש"י והבאים בעקבותיו, מדוע לא נאסרה בירושלים גם מלאכת עיבוד העורות (בורסקאות) למשל, שאף היא גורמת להפצת ריח רע?¹⁷

טעם שלישי לאיסור עבודת האדמה בירושלים קשור בהאהלה הנוצרת מנטיית הענפים. כתוצאה מכך במידה ומת, או חלק מגופו של מת, נמצאים מתחת לענפים, הללו מטמאים בטומאת אוהל את כל העוברים ושבים מתחת לענפים. באופן זה עבודת האדמה מגדילה את פוטנציאל הטומאה בירושלים¹⁸. טעם זה לאיסור עבודת האדמה בירושלים יש בו כדי להסביר את איסור הנטיעות בירושלים, אך לא את איסור עבודות האדמה האחרות - זריעה וחרישה.

טעם רביעי - עבודת האדמה מגדילה את כמות השרצים בסביבה שהנוגע בנבלתם נטמא. באופן זה גדל פוטנציאל הטומאה בירושלים¹⁹. עם זאת, טעם זה אין בו כדי להסביר מדוע נאסרה החרישה בירושלים.

טעם חמישי ניתן על ידי הרב יעקב עמדין - היעב"א, שהאיסור על עבודת האדמה בירושלים נתקן מפני כבודו וקדושתו של בית המקדש²⁰.

טעם שישי הועלה על ידי הרב יוסף שלום אלישיב. הוא טען כי איסור הנטיעה בירושלים יסודו בכך שחלה חובה להקפיד מאוד על יופייה של ירושלים עליה נאמר כלילת יופי (למשל תהילים נ, ב), ויופייה של ירושלים נפגם בשעה שהאילנות עומדים בשלכת ומשירים את עליהם²¹. באופן זה מבקש הרב אלישיב לתרץ את הקושיה העולה ממסכת שבת (סג, א) שם מסופר על עצי הקינמון שהיו גדלים בירושלים - והרי זה בניגוד לאיסור לנטוע נטיעות בירושלים! אולם עצים אלו, מסביר הרב, הינם עצים משובחים, והשלכת לא פוקדת אותם, ולפיכך הותרו בנטיעה בירושלים. אולם הסבר זה בעייתי, שכן ראשית איסור הנטיעה בירושלים איננו עושה אבחנה בין נטיעות נשירים לעצים שאינם נשירים, ושנית על פי הסברו של הרב אלישיב אין לאסור את הזריעה והחרישה בירושלים.

17 עיי"ש עמ' סח שמעלה את השאלה ואת תשובותיו הדחוקות.

18 שו"ת הרדב"ז. ועי' עזרת כהנים שם עמ' סז; הרב גרשוני עמ' שפח; ר"ש בן-אליהו, "תקנות ירושלים בזמן הזה", אספת מחקרים תורניים, ירושלים תשל"ז, עמ' קג; רי"מ טוקצינסקי בספר עיר הקדש והמקדש, חלק שלישי, ירושלים תשכ"ט, עמ' קסו-קסט; אוצר ירושלים והמקדש (הנ"ל הע' 8) עמ' 47-48; רי"א שטסמן, עמ' קנט; רי"מ סליי, עמ' קפ.

19 שו"ת הרדב"ז; ר' ישראל שציפנסקי, "תקנות ומנהגי ירושלים", אור המזרח, ניסן-תמוז תשמ"ג, כרך לא, חוברת ג-ד, עמ' 251.

20 מור וקציעה, חלק ראשון, אלטונא, סימן תרמה, עמ' ע-עא. וכן ראה מ"ש ר"פ זביחי שם עמ' תפח.

21 הערות רבינו הגרי"ש אלישיב על מסכת שבת, מהדורת פריעדמאן, ירושלים תשע"ד, עמ' תט.

הסבר שביעי לאיסור עבודת האדמה בירושלים מובא על ידי הרב פרופסור שמואל ביאלובלוצקי. לדעתו הקצאת שטחים בירושלים לעבודת האדמה מקטינה את היקף השטחים המיועדים לבנייה בירושלים. גם כך צר הוא המקום מלהכיל את עולי הרגל המרובים המגיעים לעיר²². יש בהסבר זה היגיון רב, אך אין לו כל בסיס לא בתלמוד, לא בתוספתא, לא באבות דרבי נתן ולא ברמב"ם²³.

העולה מתוך הניתוח הטעמים המוצעים לאיסור עבודת האדמה בירושלים הוא, שלמרות שלדעת הפוסקים נטיעת אילנות מוסיפה בדרך כלל יופי, הנאה מרובה ואף בריאות לתושבי העיר, גוברים על כך שיקולי כבוד העיר, קדושתה, השלכות הסירחון וריבוי הטומאה²⁴. אליבא דהסברו של הרב אלישיב ערך היופי הכולל של ירושלים הוא החשוב. אך יש נטיעות שאכן מעניקות יופי ויש אחרות שפוגעות בו²⁵.

נטיעות שהותרו בירושלים

נוכחנו כי כבר חז"ל החרגו את גנות הוורדים שהיו בירושלים מימות נביאים ראשונים, והתירו את נטיעתם. רש"י מסביר כי הוורדים נצרכו לעשיית הקטורת ומשום כך נטיעתם הותרה. הוורדים נקראו גם 'כיפת הירדן', שכן בית גידולן המקורי היה על שפת הירדן²⁶. מלבד הוורדים הותרה גם נטיעתם של עצי הקינמון, משום שהם נדרשו לקטורת²⁷, וכן בשל ריחם המיוחד. על כך נכתב במסכת שבת: "אמר רחבה אמר רבי יהודה עצי ירושלים של קינמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחם נודף בכול ארץ ישראל"²⁸. אחד מרבני דורנו מסיק מההיתר לנטוע את הוורדים והקינמון שגם כל

22 פרופ' שמואל ביאלובלוצקי (תרמ"ח-תש"כ), "ירושלים בהלכה", עלי ע"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשי"ב, עמ' 34-33.

23 ע"י בתקנות ירושלים לר"י שציפנסקי, עמ' 251, הערה 28 שכבר עמד על חולשתו של הסבר זה.

24 חידושי הריטב"א למסכת בבא בתרא, מהדורת הרב ברוך יוסף מנת, ירושלים תשל"ו, פרק שני, עמ' סט, שפ הוא עומד על חשיבות הנטיעות "שמהלכין שם שאפילו בחצרות עושין לתענוג". ר"א שטסמן כבר הפנה לריטב"א. וע' גם בדברי ר"י שציפנסקי שם; ר"פ זביחי עמ' תפז-תפח; ר"א שטסמן, עמ' קנד-קנה; עזרת כהנים; ר"מ טוקצינסקי, עמ' קסז; ר"מ סליי, עמ' קסו-קסח ו-קעד; איכות הסביבה במקורות היהדות, בעריכת הרב מאיר זיכל, רמת גן תש"ן (להלן: איכות הסביבה), עמ' 95.

25 ראו בדברי ר"ש אלישיב לעיל.

26 רש"י בבא קמא פב, ב. וע"י כריתות ו, א. וכן ע"י בעזרת כהנים; ר"מ לנדאו, ענייני ירושלים בהלכה ובאגדה והמסתעף למצוות התלויות בארץ, חלק ג, עמ' 44.

27 ר"פ זביחי, מזהב ומפז, ירושלים תשס"ג, עמ' רלו-רמג.

28 שבת סג, א.

גידול אחר שהוא לצורך הקטורת מותר לגדלו בירושלים²⁹. לדעת הרב אלישיב עצי הקינמון הותרו בנטיעה בירושלים בשל עמידתם גם בשלכת ותרומתם ליופייה של העיר. נראה כי מאותו הטעם תותר הנטיעה באילנות אחרים שאינם משירים את עליהם בשלכת, וכפי שכתב הרב אלישיב "אבל באילנות משובחים כאלו [כקינמון] אינם מחסרים ביופי וליכא איסורא"³⁰.

על פי המשנה במסכת מעשרות³¹ בגינת הוורדים היו נטועים גם תאנים. על פי אחד המפרשים המאוחרים הם נועדו להיטיב ולחזק את הוורדים הנטועים ביניהם, "וכפי שמצוי במיני פירות מסוימים שהם סגולה טובה לגידול פירות אחרים הגדלים ביניהם"³².

עצי הוורדים, הקינמון והתאנים היו אפוא הגידולים החקלאיים היחידים שהותרו בירושלים. אולם היו שהקשו שממקורות מוקדמים עולה לכאורה שהיקף עבודת האדמה בירושלים היה נרחב הרבה יותר. כך מתבא הנביא ישעיהו על ירושלים: "אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך ואם ישתו בני נכר תירושך אשר יגעת בו" (ישעיהו סב, ט)³³. באופן דומה ב'ברכה מעין שלוש' נכתב "ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו והעלנו לתוכה... ונאכל מפריה ונשבע מטובה..." - אף כאן מתעוררת השאלה הרי הנטיעות נאסרו בירושלים, ולפיכך לאיזה פירות מתייחסת הברכה³⁴? שאלה נוספת שעולה היא שידוע שבתקופת בית שני נטע הורדוס בירושלים הרבה גנים עד שהתעורר הצורך להזהיר את אנשי ירושלים 'אל תרבה בגנות'³⁵. התשובה היא שהן בדברי הנביא והן בברכה מעין שלוש לא מדובר בפירות וירקות הגדלים בירושלים, אלא בפירות וירקות הגדלים בארץ ישראל והם מופרשים כנטע רבעי ומעשר שני ושמצוותן להיאכל בקדושה בירושלים³⁶. תירוץ אחר הוא שהזרעויות והנטיעות אליהם מתכוון הנביא ומתכוונת הברכה נעשו על גגות הבתים בירושלים ושעל כך לא

29 ר"פ זביחי עמ' תפז-תפח.

30 ר"ש אלישיב.

31 מעשרות, פרק ב, משנה ה.

32 ר"א שטסמן עמ' קס.

33 רמ"מ שולזינגר, משמר הלוי מגילה, בני ברק תש"ס, עמ' רח, וכן חגיגה, עמ' קיד-קטו.

34 שם.

35 פסחים קיג, א. ועי' תורת הראשונים לר"ר רייכר, חלק שני, סאטמאר תרצ"ו, עמ' קסד.

36 ראו הערות 33, 35 לעיל, ועי' בספר פניני רבנו הגר"ז לרמ"מ שולזינגר, בני ברק תש"ס, עמ' רג-רה; רנ"ש קפלן, ספר שלמי ניסן על פרק כיצד מברכין, ירושלים תשס"א, עמ' ערב; רז"ד צ'צ'יק, ספר תורת זאב, בני ברק תש"ס, עמ' נד-נו.

חל איסור³⁷, "וידוע שבדורות הראשונים דרכם היה לזרוע על גגותיהם"³⁸. לפי פירוש נוסף מדובר באילנות של זהב שנטע שלמה בבית המקדש שהוציאו פירות שנאכלו בירושלים, ולפי תירוץ חדש אחר איזכור ירושלים ב'ברכה מעין שלוש' איננו מתכוון לירושלים בלבד אלא לכל ארץ ישראל. להסבר זה ולקודמו אין הוכחה במקורות³⁹. דברי המלך שלמה בקהלת "עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ פרי"⁴⁰ (קהלת ב, ה) מיושבים בעזרת התרגום, שקובע שהם ניטעו מחוץ לחומת ירושלים⁴⁰.

תוקפו של האיסור לעבד אדמות בירושלים לאחר חורבן הבית

בשאלת תוקפו של איסור עבודת האדמה בירושלים לאחר חורבן בית המקדש נחלקו הפוסקים. הרב אשתורי הפרחי פסק בספרו ההלכתי 'כפתור ופרח' כי איסור עבודת האדמה בירושלים חל גם לאחר חורבן הבית, זאת משום ששלמה המלך קידש את ירושלים לשעתה ולעתיד לבוא כפי שנפסק ברמב"ם⁴¹, ויש למנוע סרחונה⁴². כאחת הנגזרות מכך פסק רבי אשתורי הפרחי שלאחר חורבן הבית לא יוצאים ידי מצות נטילת ארבעת המינים בלולב שצמח על דקל בירושלים והתקיים בירושלים באיסור, כי זו מצוה הבאה בעבירה⁴³. רבי ישראל משקלוב פוסק אף הוא כרבי אשתורי הפרחי, כי הטעם של הסרחון "גם כן עכשיו שייך משום קדושתה... וקדושתה לעולם עומדת"⁴⁴.

רבי שמעון בן צמח דוראן, גדול רבני אלג'יריה, פוסק שקדושת ירושלים והמקדש לא בטלו אחר החורבן לעניין התקנות שנאמרו ביחס לירושלים, משום שקדושת המזבח וירושלים הם מפני השכינה והשכינה איננה בטלה. הוא מביא הוכחה לכך שקדושת המקדש והעיר עדיין קיימות בזמן הזה מן העובדה שרבים עדיין עולים

37 ר"א כץ, תשובות הפוסקים, חיפה תשע"ו, עמ' תכ.

38 ר"ש אבינר, פירוש על קיצור שולחן ערוך, עמ' 175.

39 עי' לעיל הערה 37.

40 מאוצרנו הישן, תל אביב תשל"ו, עמ' 192; ספר לקוטי בתר לקוטי על חמש מגילות, ניו-יורק, עמ' קמב.

41 הלכות בית הבחירה ו, יד. ועי' גם במ"ש ר"ש אלברג, ספר אמרי שמחה, ניו-יורק תשמ"ט, עמ' תנו-תנז.

42 רי"צ אדלר, ספר על פי התורה, שמות, ירושלים תשס"ב, עמ' קט-קיב.

43 כפתור ופרח, ספר ראשון, מהדורת לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' עה. ועי' גם בספר כפתור ופרח לרבינו אשתורי הפרחי, מהד' ר"א חבצלת, פרקים א-ג, המכון ללימודי מצוות הארץ, ירושלים תשס"ד, עמ' רצ (להלן: כפתור ופרח).

44 ספר פאת השלחן מהדורת אברהם משה לונץ, דף טו עמ' ב, ירושלים תרע"א, סימן ג, סעיף ט. והערה כג.

לרגל לארץ ישראל ועדיין מתקיים הנס שלא אדם לחברו צר לי המקום, בתי הכנסת שבירושלים מתמלאים בעת התקבץ העם ברגלים, מאות איש מתכנסים בהם ויושבים מרווחים, כי עדיין העיר בקדושתה. לכן לדעתו משום קדושת העיר חל איסור על עבודת האדמה בה גם לאחר החורבן.⁴⁵

בטור ובשולחן ערוך אין התייחסות לתקנות הנ"ל, מכאן יש להניח שלפי הטור והשולחן ערוך לאחר החורבן לא נאסרה עבודת האדמה בירושלים.⁴⁶

הרדב"ז חלק על רבי אשתורי הפרחי. הוא טען כי כיום בטלו עשרת הדברים שתוקנו לגבי ירושלים והמפורטים בתלמוד וברמב"ם, "ולא ראינו מימינו מי שזוהר באחת מהם"⁴⁷. לדעת הרדב"ז כל שנאמר ביחס לקידוש שקידש שלמה את ירושלים לשעתה ולעתיד לבוא מתייחס רק "לדברים הנוהגים בה מן התורה, אבל מה שהוא מדרבנן לא אמרו אלא היכן דשיך טעמא דבשבילה החמירו, ואם נסתלק הטעם נסתלקה הגזרה". בעניין איסור עיבוד הקרקע בירושלים הסיבות של סירחון ושל הטומאה אינן רלוונטיות יותר, שכן לאחר החורבן ירושלים נתונה בידי גויים ואלה ממילא יכולים לעבד קרקעות ללא כול מניעה, וגם דיני טומאה וטהרה אינם נוהגים לאחר החורבן שהרי כולנו טמאי מתים "ומה הועילו בתקנתה"⁴⁸. ואמנם בדרך כלל גזרה שבטל טעמה לא בטלה הגזירה, אך הוא מתרץ שבעניין ירושלים לא הייתה גזירה אלא קדושה, וכשחרבה ירושלים בטלה קדושת ירושלים לעניין גזרות דרבנן.⁴⁹ גם רבי יעקב עמדין כותב בדומה לרדב"ז. לטענתו טעם איסור עיבוד האדמה בירושלים הוא מפני כבודו וקדושתו של בית המקדש, ולכן אין דין זה נוהג אלא בזמן המקדש.⁵⁰

בפועל מאות שנים בוצעה עבודת האדמה בירושלים, "ולא שמענו מי שיחוש עתה לאיסור זה, ומעשים בכל יום שנוטעים וזורעים בעיר קדשינו, אף לא נמנעו מיקירי ירושלים, חסידים ואנשי מעשה לקטוף ולהשתמש בערבות מעצים הצומחים בעיר הקדושה, ולהלכה לא מצאנו בספרי הפוסקים המאוחרים שיכריעו בין ההרים

45 תשב"ץ חלק ג סי' רא, ועי' מ"ש ר"א שטסמן עמ' קסא.

46 ר"א שטסמן עמ' קסא.

47 שו"ת הרדב"ז.

48 שו"ת הרדב"ז. וכן ר"י גרשוני, עמ' שפח; ר"פ זביחי עמ' תפח; ר"א שטסמן עמ' קנט; ר"י ליברמן, שו"ת משנת יוסף בענייני שביעות והלכות ארץ ישראל, ירושלים תשל"ט, עמ' נא.

49 שו"ת הרדב"ז.

50 מור וקציעה או"ח סימן תרמה: "ותדע מינה ובה שהרי גינת ורדים הייתה בה, ולא אסרו בה שאר נטיעות אלא משום סרחא, ואפילו קדושת הארץ משגלו ממנה בטלה. ולראב"ד קדושת ירושלים ובית המקדש בטלה יותר". ועי' ר"פ זביחי, עמ' תפח.

הגדולים האלה ז"ל [רבי אשתורי הפרחי והרדב"ז] פרט לגאון יעב"ץ⁵¹... הדברים אינם מדויקים, שכן נוכחנו שהתשב"ץ ופאת השולחן פסקו כדעתו של רבי אשתורי הפרחי.

בעקבות הרדב"ז פסקו מרבית פוסקי דורנו כי לאחר החורבן אין לאסור על עיבוד האדמה בירושלים⁵². "בפשטות יש לומר ועל זה אנו סומכים עתה לגדל בירושלים עצי מאכל וכן כל עץ שיהיה אף שאינו של מאכל מפני שטעמים אלו אינן שייכין בזמן הזה"⁵³. כך גם פסק הרב טוקצינסקי שרק הדברים התלויים בקדושת המקום נוהגין לאחר החורבן⁵⁴. הרב טוקצינסקי הוסיף "וראיתי למעשה שבחורשה אחת בפנים ירושלים גדל דקל ולקחו ממנו לולבים גם תלמידי חכמים"⁵⁵. לעומתם רבי יצחק זאב סולוביצ'יק הרב מברסק פסק שגם אם הטעם בטל נשארה התקנה במקומה⁵⁶, ויש שציידו באיסור גם לאחר החורבן משום שקדושת העיר והצורך במניעת סירחונה קיימים לעולם⁵⁷.

עמדת מייסדי שכונת מאה שערים ותוקף האיסור בימינו

בשנת תרל"ד הוחל בבניית שכונת מאה שערים. הייתה זו השכונה החמישית שנבנתה מחוץ לחומות העיר העתיקה. ערב תחילת הבנייה חיברו מייסדי 'חברת מאה שערים' את תקנות החברה והשכונה. התקנות נועדו בעיקר להסדיר את סדרי בחירת ועד החברה והשכונה ולקבוע את תפקידיהם, כמו גם לקבוע את זכויות ואת חובות המשתכנים. מאחר ומייסדי החברה, כמו גם המשתכנים, היו שומרי תורה ומצוות, נתקנו התקנות על בסיס ההלכה⁵⁸. אחת התקנות מתייחסת להיבטים תכנוניים של

51 הרב אדלר עמ' יז.

52 רב"צ מוצפי, קובץ בית ציון, חלק א, ירושלים תשס"ו, עמ' ל-לג.

53 ר"פ זביחי עמ' תפח.

54 ר"מ טוקצינסקי עמ' קסו-קסט.

55 שם עמ' קסט. וכן ר"א פרישמן, קום התהלך בארץ, ירושלים תשס"ד, עמ' קא.

56 ר"מ שטרנבוך, תשובות והנהגות תשעה באב וענייני מקום המקדש, ירושלים תשע"ד, עמ' רסה; רי"צ אדלר, ספר על פי התורה, שמות, ירושלים תשס"ב, עמ' קט-קיב.

57 ר"מ טוקצינסקי עמ' קסו-קסט.

58 ' כץ, "מקומה של ההלכה היהודית בבנייתן של השכונות היהודיות הראשונות מחוץ לחומת העיר העתיקה בירושלים", חוברת הרצאות, כנס החברה הגאוגרפית הישראלית, חיפה 1979, עמ' 95-90; הנ"ל, מאפיינים מרכזיים בהקמתן של שכונות חברות הבנייה החלוציות בירושלים: משכנות ישראל 1875-1914", כץ, י', בן אריה י', קניאל, י', (עורכים), מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית יישובית של ארץ ישראל, קובץ שני, ירושלים תשנ"א, עמ' 109-113; הנ"ל, "איכות הסביבה בתקנות שכונות

השכונה: "הבתים [יהיו] בנויים סביב השדה כמו תיבה מארבע רוחותיה... ובתווך יישאר מקום פנוי כר נרחב בשותפות לכל בני החברה... שמה יהיו בורות מים ושמה יהיה מקום לבית כנסת... שמה יטעו אילנות להביא רוח צח וריח טוב ליושבי הבתים"⁵⁹. חמש עשרה שנים מאוחר יותר, בשנת תרמ"ט, כאשר השלב העיקרי בבניית השכונה הושלם, פרסמו המייסדים מערכת תקנות חדשה, ובה הם דיווחו בין השאר כי בפועל נטיעת האילנות לא התממשה "מטעם שאין עושים גנות ופרדסים בירושלים". כותבי התקנות השניות היו מודעים למחלוקת בין הכפתור ופרח לרדב"ז, והכריעו כי לאחר החורבן "אין להורות בזה לא איסור ולא היתר", והותירו את השטחים הפתוחים ללא נטיעות. ביחס לנטיעת אילן בודד בחצר פרטית לא היה לכותבי התקנות ספק שהנטיעה מותרת⁶⁰. נציין כי על פי עדויות מאותה תקופה בדרך כלל לא הקפידו לשמור על איסור עיבוד האדמה בירושלים⁶¹.

בעקבות הקמת מדינת ישראל בשנת תש"ח, ובמיוחד לאחר שחרור ירושלים בשנת תשכ"ז, התעורר מחדש הדיון ההלכתי האם לחדש את האיסור לנטוע בירושלים, שכן העיר כולה בידיים יהודיות. הרב אליעזר יהודה ולדנברג פסק בספרו ציץ אליעזר "שבזמננו נמצאת ירושלים תחת רשות ישראל [ויש לאסור על עיבוד האדמה בירושלים], מכל מקום ייתכן שכל עוד שהשיקוף [המסגדים] עומד בהר הבית ובית המקדש אינו בנוי בעוונותינו הרבים וליכא עולי רגלים, נמי ליכא עוד האי טעמא, ואינו אסור"⁶². לעומתם בשנת תשנ"ז הביע רבה של העיר העתיקה, הרב אביגדר נבנצל, את דעתו, שבימינו מאחר שירושלים נתונה בידי ישראל חל איסור על עיבוד קרקעות בה כבימי בית המקדש, ויש לפסוק כפי שפסק הרב אשתורי הפרחי⁶³. נאמן לשיטתו פסק הרב נבנצל, עשור מאוחר יותר, כך:

האיסור לנטוע עצים בירושלים הוא משום הפסולת היוצאת מהעץ הגורמת ללכלוך ולריח רע, ואין זה מכבודה של ירושלים. לפיכך אין חילוק בזה בין

ירושלים הראשונות", על אתר, אב תשס"א, גיליון ח-ט, עמ' 44-37 ובמיוחד, עמ' 41.

59 ספר התקנות למאה שערים, ירושלים תרמ"ט, עמ' טו-טז (להלן: ספר התקנות). וכן ראו ר"מ סליי עמ' קעב.

60 ספר התקנות עמ' טז. בתקנות שכונת אבן ישראל מורים לתושבים לנטוע אילנות בחצרות בתיהם, ראו מ' גרוס, "איכות הסביבה בתקנות השכונות בירושלים במאה ה-19", מים מדליו, שנתון המכללה האקדמית הדתית לחינוך ע"ש ליפשיץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 148.

61 ר"מ סליי, עמ' קעא-קעב.

62 ר"א שטסמן, עמ' קסא-קסב.

63 ר"א נבנצל, "עשרה דברים נאמרו בירושלים", רפאל, י' (עורך), תורה שבעל-פה - הרצאות בכינוס הארצי השלושים ושמונה לתורה שבעל-פה, ירושלים תשנ"ז, עמ' קז.

סוגי העצים או בין עצים לשיחים ופרחים. מעשה ובשער יפו גזמו עצים ושיחים וחודשיים לאחר מכן עדיין נותר ריח רע במקום. האזור בו נוהג האיסור הוא רק בירושלים המקודשת, וגם בזה יש החולקים⁶⁴.

הרב שמואל בן-אליהו טוען כי מכיוון ששיטות הזיבול השתנו בטל בחלקו הטעם של הסירחון, ולכן יש מקום להקל באיסור עבודת האדמה בירושלים⁶⁵. כך גם פסק הרב שלמה זלמן אויערבך שמוותר לזרוע בירושלים אפילו בעציץ שאינו נקוב⁶⁶. הרב עובדיה יוסף פסק שמכיוון "דבזמן הזה שירושלים העתיקה חלקה נמצא ביד גויים ליכא לאיסור..."⁶⁷, וכן פסק בנו הראשל"צ הרב יצחק יוסף⁶⁸.

סיכום

הפגיעה באיכות הסביבה ('סירחא') בירושלים הינו הטעם שהתלמוד מציין לאיסור עבודת האדמה בעיר. מאותו טעם גם נאסרה עשיית האשפתות בירושלים. דומה כי מאחר והתלמוד מציין את טעם איכות הסביבה כסיבה לאיסור יש להקנות לטעם זה משקל גבוה בהשוואה למשקל הניתן לייתר הטעמים המוצעים לאיסור עבודת האדמה בירושלים, שהתייחסו אליהם לעיל. אודות רגישות ההלכה לאיכות הסביבה ניתן גם ללמוד ממקורות הלכתיים רבים העוסקים בשמירת הניקיון, בנוזקי עשן וריח, בנוזקי רעש ובציוויים העוסקים בהרחקת מטרדים סביבתיים⁶⁹. ייחודה של ירושלים בהקשר זה של איכות הסביבה הוא בכך שבה שוכן בית המקדש. עיבוד האדמה פוגע בכבודה של ירושלים וקדושתה, ומציב קשיים של ממש בהגעה לעיר ובשהות בה, עד כדי הימנעות מלהגיע לעיר. במציאות שכזו הערך של הגברת האפשרות לשהות

64 תודתי נתונה לרב אביגדור בורשטיין, רב קהילת רננים בבית הכנסת היכל שלמה בירושלים, שהפנה אותי לתשובה של הרב נבנצל.

65 ר"ש בן-אליהו, "תקנות ירושלים בזמן הזה", אספת מחקרים תורניים בנושא ירושלים עיר הקדש והמקדש, ירושלים תשל"ז, עמ' קה-קו.

66 רש"ז אויערבך, מנחת שלמה, ירושלים תשמ"ו, סימן נא סעיף קטן א, עמ' רמח. נראה שהטעם לכך הוא שבעלי בתים לא יכניסו זבלים לביתם ויגרמו לריח רע בביתם. על כך ראו ר"מ סליי, עמ' קעה.

67 ילקוט יוסף, אורח חיים סימן תרמה, דיני לולב.

68 ילקוט יוסף, סוכות וארבעת המינים, עמ' נד.

69 ראו: ר"מ זיכל, איכות הסביבה (אקולוגיה) במקורות היהדות, רמת גן תש"ן; נ' רוקבר, איכות הסביבה - היבטים רעיוניים ומשפטיים במקורות היהודיים, ירושלים 1993; ר"צ שינובר ו' גולדברג, איכות החיים והסביבה במקורות היהדות, נחלים תשנ"ד; ר"א אפרסמון ור"צ אידלס, איכות הסביבה, קריית ארבע 2002; י' שפנייר ו' ורוזנסון, "שמירת טבע וסביבה במקורות היהודים", מים מדליו, ירושלים תשס"ה, עמ' 219-203.

בירושלים ולהגיע לבית המקדש גובר על ערך היופי הקשור בטבורו לירושלים וייחודי לה ('כלילת יופי... מושל כל הארץ'), ומועצם על ידי הצמחייה הנשתלת או ניטעת בעיר⁷⁰. כתוצאה מכך עבודת האדמה נדחקה מהעיר. אלא שכל זה נכון בשעה שבית המקדש קיים; משחרב נחלקו הפוסקים בסוגיית עיבוד הקרקע בירושלים.

בהנחה שטעם ה'סירחא' הוא העיקרי, דומה כי בימינו, עת ניתן בשיטות עיבוד מודרניות להרחיק כל סימן ל'סירחא' - כלומר למנוע ריח רע ומפגעים אחרים בעקבות נטיעת נטיעות בירושלים - ניתן ואף מצוה לייפות את העיר גם בעזרת צמחיה מתאימה, זאת ללא תלות בזוהר השלטון בעיר וללא תלות בקיומו של בית המקדש.

70 ראו הערה 24 לעיל.

חֲכָמִים!

ספר אמרכל הלכות המועדים

פסקי הלכה בהלכות המועדים
מאת מחבר שלא נודע שמו,
שחי באשכנז בתקופת תלמידי מהר"ם
מרוטנבורג. נדפס בשלמות לראשונה ע"פ
כת"י עם מבוא וציורים והערות ונספחים
ע"י מכון שלמה אומן

להזמנות: רשמו בגוגל 'מכון שלמה אומן' או: 08-9276664
machonsmaag@gmail.com